TANDORI DEZSŐ

...És ami azon is túl van

SOMLYÓ GYÖRGY KÖLTÉSZET-KÖREI

Nem daláért hallgatom a madarat,
hanem a csendért, mely követi.
Nogucsi Jonejiro

I.

Nem véletlenül a *Talizmán* ciklus verse Somlyó György költeményeinek válogatott kötetében most már az a kis Corelli-darabra írt opus, mely az öszszeomló hadakkal és erős várakkal „szemben" a parányinál alig több, végtelen gyönyörűségű zenét csendíti meg, s szinte a szó — meg*csendíti!* — általunk itt érzett ellentétét is szólaltatná, a rilkei „készülő ellentét-alap" elemeként, arra a következtetésre jutván, hogy talán „mégis minden szörnyűletünknél / erősebb az a picike tündér, / aki bennünk és velünk él?" Vagy ha nem ily plasztikusan-preklasszikusan, hát a könyörtelenül-mainak-lenni igénye szerint azt mondja, s innét kötetének címe is — *Ami rajtam túl van* —: „Csak az érdekel ami több nálam ami rajtam túl van / / Ami rajtam túl van az vagyok igazán én." S ebben az „igazán" én keresése a szellem-tárgy-alappal egyenlő fontosságú, törékeny s fájó igaz.

Ahogy Pilinszky versében valaki, az a „kisgyerek a tengerparton", az elveszíthetetlent markolássza, s pedig úgy, hogy egész szíve a tenyerében lüktet, s az elveszíthetetlen oly egyetlen egy, s vele ő egyedül lett, ekképpen tengersora Somlyó Györgynek az „én" léte-nemléte, ekképpen elveszíthetetlen-sora az „énen-túli", a van-e-és-mi-az, s a kettő bizonyossága, mely visszhangvissztükör bizonytalanság, mégis az egyszeri, esendő, odavetett emberi arcot, sors-alakot rajzolja ki, és a vers — maradéktalanul! fenntartás nélkül! etc. — a kevesebbre, a szegényebbségre, a pusztulékonyabbságra való visszaeszmélést ugyanúgy jelenti, mint a túllépést, a mozdulatlanságot, mely ez a „lépés", a mozgás reményét és hitelét, mely ez a „túl".

S még ami ezen mind túl van... Vissza kell térnünk onnét, át kell térnünk itt „magukra a versekre". Gyorsan ezt: „szorongatóra sikerült a szívszorításokkal járó „barbár művelet", ami a „válogatás". A könyv nyilvánvalóan legbensőbb lényegének mond ellent így — de ezt ne is említsük, ez a konkrétságra kényszerülő dolgok mosolyogtató, „abszurd" eleme; így *kell* élnünk, innenien, ezt kell elvállalnunk avval a végtelenség-sejtéssel, mely mindig csak megtörtségében, töredelmességében, törmelék-mivoltában, törtként, vagyis történésként lehet — térjünk vissza a kifejezésre — hiteles. A mondhatatlan helyett, mint Nemes Nagy Ágnes itt a mi nyelvünkön alapvető összefoglalóként rámutatott rég, a nehezen mondhatót kell mondani. Somlyót a maga nehezen mondhatója olyannyira megtalálta, hogy ő már mást nem is tehet — s mint ilyenkor többnyire történik aztán, a „nehéz" elveszti kínos súlyát, természetességgé válik; a gyötretettségnek ez a békéje legalább adódik.

Már a negyvenes években így érzékelteti ezt az ellentétet a Somlyó Györgynek adatott versjelleg: „Végre látni szeretném a dolgokat / Nem foly-

tonos futásban hagyni el / mindent újra meg újra Megállani / és végre tudni azt amit tudok"; s ennek folytatása *egyenesen* mutat a mai válogatott kötet címéhez-lényegéhez akár: „Ha nem lehet másképp el kell vetni mindent / ami mást mond helyettem . . ." És azt is említi, hogy jöhet oly hiedelem-idő, persze, csak az, tesszük hozzá, s teszi hozzá ő is, bár ellentétcsomóban: hogy „a költemények ideje lejárt", akkor legalább röptetői biztosításunk kell adni nekik, hogy visszatalálhassanak. De az ellentét, az oldhatatlan feloldozás alapképletét érzékeli a szerelemben is, ahol „a csók", például, „összekuszál és kioldoz, / mint egy csomót". Mindannyiunknak van-volt „iskolája". Somlyó György nem tagadhatta, nem is tagadja meg, Kosztolányi Dezsőét. Csak annyiban „latin" Kosztolányi is, amennyiben bármi „másság" áthatolhat a megválthatatlan hovatartozáson. És ennyiben „francia" a Somlyó György verse, tartása, vívmánya. Csak, vagy nem csak. A túli tartomány hite, benne a kételyek, tovább kötözik őt is, és ebből az „összességből" nem a túlbonyolítás, de nem is a túlegyszerűsítés következik. Változat ez csakúgy, mint a Somlyó békeszeretése által oly teljes szívűen tolerált és tisztelt más-költői-körök: lehetőség a világra. De nem „a világ lehetősége", mert a világ, meglétében, elfogadhatatlan; már-megvolt produkció mindig, s a „megújítás" nagy gesztusai is világivá lettek. Somlyó azt a szakralitást keresi és kereste mindvégig, amelybe a véglegesség szentségtelenítettsége nem fér, ám ahol minden végképp kiszolgáltatott is.

Emlék a jelenről — most illeszkedik nagyobb összefüggésébe az ötvenes évek második felének Somlyó-lírafoglalata. És általában: a válogatás, rövidre zárva, jelzésnél jóval többet ad arról, ami eddig mint *érzet,* persze, bizonyosságunk volt. Ám a „villódzó intellektusú" költő közkeletű képe, láthatjuk, igen pontatlan képzetünk lehetett csak. A mű — eddigi — egészének, egyrészt, lassú szervességfolyamatát leljük meg e könyvet lapozva, másfelől a mindenkori azonosságot, a jelenlétnek azt az élő elvét, mely körsugaras-középpontos, s látszólag nem véglegesít semmit, mindennek a változás-fájdalmát mutatja fel és szét, ám ez nem a legtöbb-e, amit Somlyó György alkata, olyannyira szívünk szerint, adhat? Minden mintha „ezer vagy kétezer év ritkás közegéből" nézne vissza; s ezt az említett mindig-azonosságot és soha-semmilyenséget egyszerűen csak alkalmaznia kell a versnek, másutt, a „mindig-másik versnek", szintén Somlyó meghatározása szerint, alkalmaznia a töredéknek maradó valós létezésformákra, tartalmakra, múlandóságokra, vigasztalhatatlanságokra — és az értelemközpontúságnak nyoma sincs, a kiszolgáltatott érzésű költő áll előttünk. Vagy, pontosabban talán, hajtja le fejét; ahogy a találó kötetcímlapon.

Nem lehet, valóban, semmiféle ilyen-oly „bélyeget" ragasztani erre a lírára; megvalósulni látszik, amit Somlyó még a *Nyári délután* kötetciklusban kifejezett. „Minden legyek vagy semmi sem", mondja emitt, s amott már: „Magad egyetlen szerelmét keresd meg." Valaki „másik ember" azonban, és Somlyónak ehhez ugyanígy van elemi érzéke, „teste lüktető titkával kitölti / a mindenségnek egy pillanatát". Helyzetmeghatározásai közül is hadd idézzünk innen egyet; vagy inkább egyéniségbeméréseiből, netán mellesleg-is-lényegesen-tett vallomásaiból: „Sosem jutnak eszembe az ellenségeim." Szerkesztője erre utal pontos, nemesen szép megjegyzésével a borítón — válogatott kötetről, összefoglalásról lévén szó, semmi ellen sem vétünk, ha ilyen részleteket is említeni merünk —, nevezetesen, hogy „meglepő, hogy mennyire harmó-

niára és békességre törekszik fiatal korától kezdve". Mármost a Somlyó-líra gondolati és létfelfogásbeli tartalmainak fényei-árnyai közt, ezeket áthatva igen fontos ez a „túlin túli elem"; de nemcsak erre céloztunk itt munkánk címével. A *Piero della Francesca* kamarazenés oratóriumával költőnk már több évtizeddel ezelőtt megpróbálta ezt a réteget-réteg-mögé-rakó technikát; az architektúra és a felületvilág tökélye, formai elemeként, megint ellentmondás szervességével, ezt a „rajtam-túlin-túlit" — és a végtelenségig így! — kísérli meg visszaadni, vagy inkább visszavenni, ugyanis Somlyó ráérzése szerint ez a be nem fejeződhetés valami eredendő birtokunk volt, a még tulajdonjegyeket nem hordozó elő-világban, s persze, nem a történelmileg korokra oszthatóban, hanem önlétünk java „időin", készülődésünk rilkei elő-állapotaiban; s aztán a valamire-törekvés, a teljesítménykényszer, a végérvényesség-kötelmek sora eltávolított minket jobb rendeltetésünktől: a mindig-tovább egyetlen elemiségétől; igaz, hogy ez a felfogás, mint Somlyó is átéli, épp a csodálatos esetlegességek tragikumai révén szorul kiegészítésre, emberesítésre...

A szerelem ennek fontos eszköze a versben; ám botorság lenne tematikus felszámlálások hibájába esnünk, a „válogatott-jelleg" túlzott komolyanvételét sejtetvén. Hiszen ez a Somlyó-kötet is épp az imént említett emberi tényjegy szerint esendő, esetleges, mondhatni, megint „egy verskompozíció", a versek szekvenciáját mássá tevő, új fénytörések, velük egy megfogalmazhatatlan, e kötettel fogalmazott „tartalom" kirajzolója. A *Piero della Francesca* záró-szonettvége idézhető rá erre rímül: „De lehet-e, hogy... ember... öröktől hirdetett és tudva-sejtett / hajnalcsillagodig sose emelkedj?" Lehet-e merő produkció, tárgysor, témakikerekítés a meglétünk, mutatványok beköszönése és búcsúja az, ami élményként — a legkülönbként is! — a miénk lesz s mienkként elvész? Ám lehet-e kikerülni ezt, lehetne-e egyenesen a hajnalcsillag-abszolútumban leledzeni, mintegy Musil *Tulajdonságok nélküli emberé*nek misztikum-jegyű egyszirameső-közegében? S akkor miféle móddal, miféle térben, mely idő-nem-múlásban lehet meglennünk és megmaradnunk? Hogy a vershez, a jelhagyáshoz valamiben legalább hű legyen valós meglétünk? Hogy ez ne csússzon szét mindegyre, sőt, hogy eredendőségünk — a szívünké, hogy így fogalmazhassak, és agyunké — ne azonnal a képtelenségé legyen, a meg nem valósuló „valami több" evidenciája...! Hogy, másrészt, ne keressük mániákusan ezt a „többet", az „esztétikumot", a „szépet", de még az „etikumot" se külön...! Ezek Somlyó létköltészetének nagy alapkérdései, ezt járja körül olyan lebegéssel és felfüggesztéshelyzetekben, ahogy indulása már meghatározta, s ahogy semmilyen elfogultság nem távolíthatta el ettől az „egyetlen" — vagy *egyetlen se!* — elköteleződésétől.

Részlet egy X-edik ars poeticából című versét mindjárt rá is lapozzuk erre a kötetben — s a kötet címével, tulajdonképpeni mottójával. A verskezdés egyszerre klasszikus hagyományú és feltétel nélkül „modern": analitikus ez utóbbi jegyben, áradó sodrú az előbbiben, tehát itt is ellentmondásban valósítja meg egységét. Ekképp: „Ezt az egyetlen szobát se lehet leírni / a benne élő tárgyak genezisével és utóéletével / s azzal a picike végtelennel / ami az ablakkeretbe fér / a rövidülő téli alkonyatból." És valami „kibírhatatlan / türelmetlenség... folytonos iszonyú hiány" mibenlétére kérdez rá, s úgy, ahogy ez máris emlék a jelenről, olyan hangsúlyokkal, olyan előrehaladással, valóban mintha ezer-kétezer év ködteréből derengene vissza önmagának önmaga

hangja, kérdése, hiánya, kibírhatatlanja. S ebben a mivoltában mondja el aztán, hogy „amit csak én érzek még magamat se tud érdekelni / ha... az ami sajog / ... valami másnak az emberiségnek vagy isten tudja minek" nem fáj ugyanakkor. S jön az a bizonyos „túli" meghatározás.

A mesék könyve hozza aztán azt a Somlyó-hangot, mely mintha a legderengetettebb lenne, mégis, épp ezzel kényszeríti rá magát, hogy a legkonkrétabb legyen, hiszen az eredendő adottság nem bírna el további fokozást, ezért itt a letisztulás jelenti a túlin túlit. Költészetünknek kevés ilyen telibe talált, megrendítő egyszerűségű *parlando*-ciklusa létezik. Ebben a közegben Somlyó mindent, ami tárgyként neki rendeltetett, tárgyi valójában meg tud nevezni, s valami oly módon, ahogy Flaubert adta-szabta a föladatot Maupassant-nak.

Egy nagy rózsaszín peóniát pillant meg például. S eljut láttán oda, hogy ki tudja mondani: nem a növényi létre sóvárog, nem az emberen kívülire. Nem. Hanem „csak hogy olyan magától értetődően legyek önmagam, mint ő", közli. Annyira ember, amennyire a virág virág, mondja még. Szép Ernőre felel, arra a felkérdezésre, hogy hát miként is kell embernek lennünk, ahogy a földön minden más teremtett és élettelen létezőnek — de az élőknek, a hozzánk valamit is rokonoknak így — pontosan „meg van adva", miként legyen ő maga, csak mi, emberek nem tudjuk, mi volna létezésünk módja, helyese. S hogy Somlyó azt kifejti, jön versének lényege: még egyszer említeni tudja a kiindulópontot, a virágot, úgy, mintha színmű szereplője lenne, létszínműé, s ennyit mond csak, kommentár nélkül: „A nagy rózsaszín peónia..." És ezt soha nem felejtjük már. Épp azt a helyet, ahol semmi kifejtés, gondolat nincs már, semmi elmélkedés, tűnődés, ráébredés... hanem maga a létező *van*. Somlyó olyan tudott lenni ebben a versben, mint a teremtett létezők, mások, rokonaink. Ezt viszi végig aztán a „mesék" egész sora. Persze, nagy formai változatossággal. Sok kérdéskörrel. Még több elágazással. Versprózák? Prózaversek? Nem, ezek azért „mások", mert „ki van fölébük találva" ez a mesemeghatározás, és ennek egyszeri sugárzó ereje van, Somlyóé lett általa — amennyire ilyen költői birtoklás van és szükséges — a prózaversnek egy bizonyos módja, csak az övé, mindenesetre. Holott, most gondolattal, tűnődő válasszal az is ki van mondva — virágon túlian! —, hogy „hiszen itt sem tehettél mást, csak éltél". Somlyó verseit ma már úgy is olvasom, tanácstalan tanácsért, ha valami konkrét dolgomra választ ígérni látszik, hogy „hát hogyan is van ez". Például: miként létezhetem egy ismeretlen, másik városban; milyen az esőben; miként érzékelem a történelmet stb. Akkor, mint olvasó, az olvasás meséjével eljuthatok odáig, hogy legkonkrétabbjaimon túl egyszerre meg tudom nevezni, csak létezésében, Somlyó György versét, költészetkörének egy futamát úgy, ahogy ő a „csak élni" fogalmát, vagy a gondolatelindítói létezőjét, az övét. S a „mese" nem birtokom; nem is katalizátorom. Helyem, ahol „csak" élhetek; egy szál virág, amely „csak van". A szélről szóló mese mintha a somlyói mese lényegét is közelítgetné: „Itt volt, s nem tudtuk, kicsoda. / ... Tetőtől talpig beburkolt megfoghatatlan anyagába / ... Most hol van, / ki volt és hová lett a szél?" Igen, ez a vers is, a költészet-kör is ez.

Az *Épp ez* megint úgy áll előttünk kötetrészként itt, mintha az előbbiekre lenne válasz. Mintha válasz kellene arra, ami nem is kérdés; válasz kell, mert megválaszolatlan az, ami előtte járt. Lásd: szél. Itt 1971—75 az évszámhatárjelölő. Van egy vers, amelyik így kezdődik itt: „Jössz enni? Csak még ezt a

mondatot befejezem..." Aztán folytatódik a költemény. De a lényeg nem a vers feltétlen „mai" formai megoldása; az egyik legszebb mű itt az a *XV. századi magyar litánia,* amelyikben makacsul ez tér vissza: „Ha nem szeretek többé..." Somlyó hű önmagához, mikor a „szeretni" szó legáltalánosabb, de személyi konkrétumaitól meg nem foszthető lényegének alapvető helyet enged, kér... amikor ettől eredendően szenved, ebben felmagasztosulva látja mindennapi anyagát, aztán visszahullani a még nagyobb elveszettségbe: „Ha nem szeretek többé, elmegyek meghalni", zárulnak a sorpárok.

Az egyik legszebb mű, maradandóan, a Somlyó-oeuvre egészében a *Kis költői verseny — tanulsággal.* Fordítójával, Guillevickel megverseltek egy témát, viszonylag természetit, s valahogy úgy, mint a „régi japánok". A „Nézd őket" és a „Légy velük eggyé" kontrasztja, ikerhangzatként, hosszan kíséri kedélyüket, valahányszor rajtunk kívül létező élő vagy földrajzvilági tárgyakat, elárvultan, mintegy a mi megváltásunkra váró, szerző-kereső létezés-szereplőket nézünk. De az egynek-lét a békeszeretet somlyói motiválója is. A bántás ellen magánemberileg írt verse még hitelesebbé teszi méltán ideválogatott „közjellegűbb" megnyilvánulásait. A vers végződése, a „ne bánts", az iméntiekhez hasonló, szelíd örök-kísérő erejű. Mindig eszembe jut... s ikerjelleggel, nemcsak másoknak mondva.

Szép ma is, újra-egyre az a verscím, mely így hangzik: *Egy ember a föld egy pontján ősszel éjszaka.* A somlyói vers, érezzük, még jobban rászorítódik a „témára", vagyis mintha tudna tematikán-túlibb lenni, mint addig. A költemény végződése erről nyilvánvalóan szól: „Itt állok... / és minden olyan mintha már itt se lennék." Ez is velünk maradó megfogalmazása egy általános érzetnek, melyről nem tudjuk, akár a szélről, „micsoda" is. A darabokra tördelt sorok, a „semmi rácsozata" mintegy, a mégis-témaszerű kifejezés hitelesítője: ellentételként. A könyv, az elemi szerepű boglári part — mintegy anyaemlék, megrendülten —, a *Nyárvégi villa*... de itt álljunk meg. Ez ismét teljes tökéletesség-elemű: „Bevetve az ágyak. / Leszedve az asztal. / Szekrényben a holmik. / Függönyök behúzva. / Villanyok kioltva. / Rázárva az ajtók. / El lehet indulni..." És itt új „versszak" következik, alig-elemekből „egy világ", mert az *el lehet indulni* véglegességére rácsattan valami túlibb, ez: „A télbe." Majd, zárójelben e két sor, külön szakaszként megint: „De még nyílnak a kertben / a nyári virágok." *Seb és kés* fejezi ki az egymás-nélkülléhetetlent; mozgólépcső a mozgatója a „történelmen kívülre" vetett létezés-pillanatnak. A *Ma* kötetciklus váltását készíti elő mindez. Halottak állnak itt az „együttes" élén: a költő édesanyja, Z. Z., Pilinszky. És Hölderlin. Vagy ez már a parafrázis-sorozat bevezetése? Joyce... Goethe. A címadó vers, a *Ma,* keltezéssel, ami 1980. szeptember 4-et jelez, „kéri", hogy végig idézzük; a válogatás arra is ösztönöz, olvasat-versírásként, hogy újra, túlian kiemeljünk néhol valamit; íme: „A macska az ablakban ül A sötétség / Lassan leszáll Az úton a fények / Lassan kigyúlnak A fölfoghatatlan / Űri és földi fölfordulás Összeroskadó / Csillagok Szétbomló társadalmak / Szerelemben őrlődő szerelmek / Között még fölfoghatatlanabb / Rendben egyensúlyoz ma is a Mérleg / Természet és ember Világosság / És sötétség között A sötétség / Lassan mélyül / A fények az úton / Lassan erősödnek A macska az / Ablakban ül Ma van Holnap / Holnap lesz."

Somlyó György költészet-köre itt a megrendülés új minőségét keríti el magának. Ezt a *Részletek egy megírhatatlan versesregényből* kötetciklusa, bár

feszes stanca-formát vesz, logikusan követi, egyenrangú szinten marad az imént idézett darabbal. Természetes az is, hogy így kezdődik: „Én sose voltam igazán magam — / Magam én énmagam még sose voltam." És a reflexió s az átélt emberi-alkotói, „ég alatti" és „anyaszülte" tragikum bonthatatlanul együtt fonódik tovább; az epikus indázás lényege mégis mindig a pillanatvillódzás.

„Korunk" lomtára, vívmánytára, gondolatfűzés-kényszerpályássága, a rálátás szabadsága, ennek lassító tényezői, az elkalandozás célratartottsága — és még sorolhatnánk, milyen formai elemekből építkezik a somlyói érzékenység, a mű elkészültét szolgáló szenzibilitás. Hangsúlyozzuk, hogy nem bemutatandó differenciáltság ez, nem produkcióvá változtatandó, nem „látva lássák" vágy tárgya. Az érzékenység, ismételjük, csak a mű szemcséződését szolgáló értékjelleg, mely egyben technika is — Somlyó György e színleg elkalandozó, megint „epikus" egészet a sűrítés példatárházának teszi meg, s ezzel líránk újabb áramaiba friss indíttatással kapcsolódik, folytatva a hatvanas évek végén, a hetvenesek derekán az utána következő egyik nemzedék némely képviselőjének kifejezésmódozatát, ennek rendszervonalát. Híven önmaga áthasonító képességéhez — melynek itt már új jellege világosodik meg, nevezetesen az, hogy a „bennünk lakó" túli-inneni *emberlény* az, akiről szól a vers, nem külvilágban járó valónk, nem irodalomtörténeti besorolhatásunk stb. — vagyis az ellentét egységénél nem adja költőnk itt sem alább, és ezzel megint a maga eredeti és eredendő határjárásához maradhat hű. S nem véletlen, persze, az sem, hogy Arany, Somlyó Zoltán és Kosztolányi említtetik. Nem véletlen, hogy a versfüzér oly „szerkezetes", sőt, mintha állandóan előttünk készülne, miközben végleges formája a rögzítettségé. Csakhogy ez a rögzítettség megint szét-szétrobban az „érzések" kimondhatatlanja révén, és így tovább. Kitárva a versírás térlehetőségét a következő egységnek, mely *A macska tízezer létezésmódja* címet viseli.

Egzisztencia, távollét-jelenlét, mese, heteronímia... és, persze, „mint" macska: ennek a hasonlatkörnek megannyi neve. Kádenciák ezek, de Somlyó jelet hagy róluk-velük is, mielőtt a *Palimpszesztek* tekervényebbjeire áttérne. Vegyük észre ennek az életműnek az *élet*hangsúlyát, mely a *mű*jellegben eleven igazán. Ezzel bevallja, talán minden mai közel-kortársnál jobban itt, azt a reménytelent, ami a „stilizáció"... azaz, hogy a „dolog", mint fogalom, már az, már stilizáltság, a közvetlen közelítés legföljebb múló indulatiság, más szisztémák része. Somlyó György sosem volt szisztéma-rész, csak túlélőileg. Most valamelyest szabadabbra engedheti eredendő „szellemi lény mivoltát" a szellemi lény, és Somlyó ezt a „folyamatot" önkéntelen sietséggel mindig is előlegezte.

Már az életmű korai éveiben megalakult az a forma Somlyó számára a világköltészetből, amely itt visszatér. Vissza, mert lényegi, egyszeri, odavetett, csak-ez, épp-ez közlendői vannak. A formának is, igen. Hiszen az Írás, az *Érték, Vergilius:* mind reflexió. Ha egyetlen tételben — ellene vagyunk! — kellene összefoglalnunk Somlyó György merő új, költészetünkben páratlan „hozadékát", ezt mondanánk: a reflexió eleven életének hittevője. Ahogy más költészetek az eleven élet bármi reflexió-reményét próbálják hitetni. Az illúziótlanság korai futára tehát Somlyó György, s hűsége lelkének, hogy rendre megtartja a hiteket, melyek — végső soron — illúziók túlin túlijai.

Az „európai ember" kiszakadásképtelenségének példái számomra mindig szebbek, megrázóbbak és hitelesebbek, mint az eleve-ottlétek, az állítólag-meghaladások; társasak s egyéniek legyenek bár; ígérjenek — vagy omoljanak össze; legyenek bár, ne átalljuk mondani, „emlékek a jelenről", vagy „talizmánok"; sem ezek, sem azok nem lehetnek, törtségüket még egy igaz valójú életművön belül is vallaniok kell, és az életműnek, ahhoz a valódi jelentőséghez, ami majd, ki fog derülni, pontosan a Somlyóé, veszendő elemeiként kell a maguk fogalmiságával részévé szervesülniök. Ez az az egész, amely ma nem eltöröttként létezhet. Kell hozzá, hogy minden részének abszolútum-kizártsága bizonyosodjék, s hogy hitünk legyen élni belőle azt, ami magunkéként sem lehet, végül, bármi önállag-szerint emígy vagy úgy, másképp és különbül.

A költészet, vezethetünk át Somlyó elméletírásához, „ma" az a kevesebbség-bevallás, ami a többre-törekvés hívságánál ős-eredendően több; mert már meg*próbálta* a lehetetlent, s ami több, mert már *meg*próbálta a lehetetlent.

II.

Olyan tudatos költészetkör-járó szellemi személyiségnek, amilyen Somlyó is, mellőzhetetlen egy-egy lényegi önmeghatározása — sőt, „végeredményben" a legalkalmasabban fejezi ki az ilyesmi azt, ami részleteiben aztán tovább közelíthető, ám mindig az ellentételezettség valamely elemének javára billenti mérlegét. Az új tanulmánykötet — *A költészet ötödik évada* — szolgál mindjárt bevezetőben effélével; idézzük mi is: „Sorsom folytán olyan író vagyok", mondja tehát Somlyó, „aki *a költészet mint emberi tevékenység* tárgy- és eszmevilágában, annak minél többrétű megítélésében találja meg azt a médiumot (írásmű esetében: a témát), amelyen a maga és kora kérdéseit a legközelebbről... tudja megragadni. A költészet világa számomra ugyanolyan... *írói téma*... mint más írók számára az emberi tevékenységek bármi más köre". A Somlyó-esszékötetek, tanulmánygyűjtemények így olvasandók.

De hát ezzel már nem mondunk újat, mert az „ötödik évad" már a folytatásnak is folytatása. Ezúttal a laza, életszerű szerkezetet maga a téma élete határozta meg, vagyis egymás mellé sorakoznak itt a legtisztább „alkalmiságú" írások és felmérő, tárgy- és maga-vallató esszék, tanulmányok, s összefűzőjük épp az, amit Somlyó az idézett kijelentéssel meghatároz. „Valaminek a regénye" tehát ez a kötet így.

Arany János indítja megint a szekvenciát, és „Babits" így, fogalomként kerül idézőjelbe, s mint *Desiré bácsi* szerepel a tartalomjegyzékben a címszavak közt Kosztolányi — s a megindítóan közeli emlékesszében, persze —, és Szentkuthy, Füst Milán, Örkény jelzi az érdeklődés elhivatottságának irányát, s a szívét. Ám az Újhold, Rákos Sándor és a magyar avantgárd „viszontagságos" helyzete-útja a közeli jelennek szintén sokat kifejező együttes-képe a kötet első részében; s a *Morzsák apám asztaláról* Somlyó Zoltánt, a „haragos, átkos, fekete fej" világát idézi, azét a költőét, aki valóban „csak verseket írt...". A második rész a világirodalomé s az ezzel kapcsolatos művészeti tájékozódásé. Újra kell-e fordítani a Hamletet? Octavio Paz és Marcel Duchamp (!) ellentétpárhuzama. Fordításkísérletek Proustból. Egy Poe-novella bemutatása. Lorand Gaspar. Borges. Michaux vagy a veszteség. Lorca... És sorolhatnánk. A cikkek részben alkalmi jellegűek — voltak; és szerves egészet közelítő egységgé — váltak; és mindvégig eleve ugyanarról — szóltak. Gya-

korlati meglét, vagyis szellemi közhaszon; esszéregény-napló-alakítás, mint legszemélyesebb vallomás; egy kedély s érdeklődése, vonzódása a tükrök sorában, mint produkción túli teljesítmény. Ez ennek az évadon-túlinak (ötödik!) belső szerveződése, lélekszerkezete. *Holnaptól — máig:* jellegzetes címe ez meg egy tanulmányvázlatnak, mely a modern magyar költészet kezdeteivel és az „idő"-vel foglalkozik; maga Somlyó teszi idézőjelbe a fogalmat. Ellentétek, a szokásos sarkokból, mélyre látóan, kijjebb-közelebb fordított képzetek, megkérdőjelezett jobb-híja-foglalatok: a tanulmányíró, aki a költészetet az élet érzékelésének eszközéül használja, a pontossággal az elérhetőnek ígért dolgok túljára mutat, igyekszik; lendül át legtöbbször úgy, mintha eleve ott volna honos. Ugyanakkor a földi, inneni, közeli, szentté honosult „varázsigéket" is tudja, hű hozzájuk; emlékeztessünk csupán a „Babits" név magasztosító, megrendült idézőjelezésére; s erre ő maga ki is tér azonnal, s másutt is, gyakran, menet közbeni jelleget ad-hagy tanulmányainak, szinte a szemünk előtt a műhelyasztal, minden, ami a „kész" eredményhez vezetett, ami lehullt közben, ami kiegészítő lehetne, ami, ismételjük, ellentételezés: ott van ez az egész, és mégis kialakul a Somlyó-esszé lenyűgöző eleganciája, az a szívbéli és odatartozásbéli, s amely a mi olvasói érdekeink legönzetlenebb szolgálata.

Babits abszolútumát keresve, meghatározni próbálva, más költői életművek másféle nagyságával összemérve végül oda is eljut, hogy a legnagyobb dolog élni, s erre rímelteti a híres „nem is olyan nagy dolog a halál"-t. A testi szenvedésről, a végkifejlet előtti utolsó megnyilvánulások — itt a *Beszélgetőfüzetek* — nyilvánosságjogáról úgy tud szólni, hogy evidenciával kanyarodik el Wim Wendersig és Örkény *Rózsakiállításáig.* Örömmel olvasom a *Desiré bácsi*ban az évfordulós évszámok megkérdőjelezését, egyáltalán, a gépiesen mért időfogalomét, az ily határ-vélésekből fakadó vélt jelentőségbizonygatását. Kosztolányiról szólva egyébként, milyen érdekes, Somlyó arról is beszámol, hogy annak a nemzedéknek minden nagy alakjáról írt eleddig már, a *Szeptemberi áhítat* mesteréről azonban, egy dolgozat kivételével, még nem. Mindenképpen tett egy lépést ez a munka most a Kosztolányi-kép értékeléslehetőségeinek megmutatása „terepén". Boldog kiteljesedés-érzés fog el minket azonban már a költő apjáról, Somlyó Zoltánról szóló nagyszabású esszésor olvastán. Nélkülözhetetlen alaptételezése ez a Somlyó Zoltán-irodalomnak; erre viszont mások szakszerű s beleérző munkája nyomán férne rá további gazdagodás. Hogy Füst Milánról Somlyó Györgynek mély hitelű, tapasztalatos szava van, rég nem titok. Most a korrekt, igazságosan, de logikája szenvedélyességét is bevetve vitázó Somlyót ismerjük meg egyrészt, másfelől, a másik Füst-dolgozatban, „a legsikeresebb magyar drámaíró" nagyságáról hallhatunk. Ez a Füst-dráma-tanulmány megint a legszebb összefoglalások közé tartozik, melyek fájóan szélre kiszorított témáról nálunk egyáltalán születtek. Azóta, sajnos, a további Füst-nemértést tapasztalhatjuk az irodalom legszűkebb körein kívül is már.

Glória és karika című esszéjét (Szentkuthy Miklósról) ezzel a telitalálatossággal kezdi: „A nyolcvanas évek elején úgy látszik, minden eddiginél nyíltabban a gazdaság válik a társadalom összes jelenségeinek (»egyetlen«?) metaforájává." Szentkuthy alapvető korai művére történik célzás ekképp! Somlyó azt vizsgálja, mekkora „fényűzést" engedhet meg magának egy nehézséget nehézségre halmozó, önmaga gátoltságaival is így küzdő világ; van-e va-

lódi módja arra a világosságra, mely valami nehezen közelíthető „modern entellektüel arisztokratizmus" jegyében teremtődne belülről, s egyelőre így mintegy „belső használatra". Ha így kezdődik egy dolgozat, lehetetlen — „ma", tesszük hozzá sietve, főleg s végképp! — el nem olvasni. Riadalmas szempontokkal néz szembe itt Somlyó, persze, Szentkuthy abszolút védelmében, mégis, hogy ezek a szavak ily mód s ily helyen elhangozhatnak, mellbeütő. Egy kor bizonyos régióját, áramlatait, kényszerhelyzeteit mi sem jellemezheti erőteljesebben, mint hogy „még egy ily szintű mű" is efféle reagálást vált ki, illetve, hogy ily szinten is effélét, egyáltalán, s még ha cáfolat erejéig is! Somlyó György ezzel nem belorvos-esszéista egy pillanatra, hanem sebész. Természetesen ez nem az a hely, hogy bármelyik felzaklató, remekmívű, élet-lüktetésű, világ-logikát belső tapasztalat-bölcsességgel meg nem tagadó Somlyó-dolgozatot tartalmai szerinti taglalásban „részesítsünk"; annyit jelzünk itt csupán, hogy a „gazdasági" szempont mintegy fölvezetője annak az idegenkedés-ismertetésnek, mely a Szentkuthy-féle művek része volt s némiképp lesz, s az esszé kontrasztanyaga a Szentkuthy-mű hérakleitoszian eredendő értékének felmutatása aztán, s — persze! — metaforás csattanóval végül, gyönyörűen.

Somlyó esszéművészete onnét-valahonnét indul a fel- s rámutatásaival, ahol-ahogy Ottlik kezdi: „az elbeszélés nehézségeitől". Mert milyen gyarló maga az irodalmi kifejezés, erre érzünk rá, hogy hasonlatokba foglalódva kell szavatolnia önmaga ember-hitelét. Például. Hogy glóriáját egy szent karikának adja oda, játsszon vele a vágyó kisgyerek. És így tovább. Hogy az esszé, mint tárgyismertetés, ama fensőbb igény szintjén, ami a Somlyóé, vagyis hogy mindennapi-kenyér-természetességű és -hasznú legyen, ugyanakkor minden engedmény nélküli; hogy a tárgyon erőszakot ne tegyen, a lehetetlenségérzeten ugyanakkor erőt vegyen; hogy műszer és tárgy az eszményit közelítő „metaforikus" kapcsolatba kerüljön, ami a dolgoknak épp hérakleitoszi mivolta miatt, ennek felismerése okán egyre lehetetlenebb (korunknak ez az önboldogtalanító túl-tudatosulása is nagy hasonlata ám!); hogy az esszé egyáltalán megvalósulhasson, evidenciatudat és szeretet kell hozzá. Az evidencia, az irodalom eredendő-mivoltának hiten-túlija: Somlyónál ez elemi hozadékként megvolt mindig, s ezt munkálta ki, eggyé ötvözve kifejező- és reflexiós-személyiségét. Hogy az állandó tréning meglegyen, hozzájárult ehhez az az aktivitás is, melyet Somlyó mindmáig „él", vagyis a cselekvő esszé, az irodalom végvár-helyzetében az állandó jelenlét, tevőlegesség: egy meditatív alkaté ugyanakkor...!, szomorúságra hajló belső álom-realistáé...! S az írás cselekvés-lényege az esszében, a másokért-élni irodalmi alapműfajában valósulhat meg a legemésztőbb lassú-tűzzel. Somlyó ezt a „hevélyt" önmagában mindig is táplálta; s hasznunkra nem lenni nem hagyta.

Mintegy Szentkuthy a példája ennek, ott, a híres korai könyv végén, ahol az élet-megragadás irodalmi műfaj-maximuma, az „egyetlen metafora" helyett az „egyetlen ember felé" álomjeligéjét mondja ki. S válasz ez, Somlyó is tudja, a kor „kihívására": így lehet elfogadni is, túli-mivoltunkban a magunkévá-élni is, meghaladni s némileg, sajnos, magunkkal együtt, el- s felemészteni az elkerülhetetlent, a minket mindenünnen körülvevőt. A szép Örkény-dolgozatban, tagolásaiban, nem olyan lépcsőfokokon jár-e Somlyó, mely az esszén-túliba vezet így, a fentebbiek szerint? Örkény különösen jó alaptárgy ehhez, hiszen utóbbi évtizedeinkben, míg élt, s hatásának eszmeijében ma is, ő csinálta végig a legpéldaszerűbben ezt az utat, realitás és szu-

verenitás ötvözete nála vált a legfrappánsabban fájó anyaggá. Somlyót ekképpen felszínen-túli jegyekkel árulják el, hűsége felől, a vonzódásai: nem tudja nem feltárni magát. A hűség maximuma lenne az esszé; s mert értelme szerint is „kísérlet", az újrakezdés kényszerét hordja magával, rója — boldogtalanul — arra, aki műveli. Ekképpen kell eljutni, egyáltalán nem „poén", hanem hűség okán, az ötödik évadokhoz. A túliságokhoz. Mint Rilke mondta volt: „Mert éreztem erőt, / vonz, ami gyöngéd".

Nem véletlen így Rákos Sándor művének fontos helye Somlyónál. S nagy hasznú rámutatások sorával gazdagodunk, a beleélés, az „esszéisztikus vers" műnemében. Ahogy a „másik létező" átélésének belső kényszere karikából glóriává lesz, mondjuk így, feltárul, miképpen hasonlíthatja magát másokká — Berdává, Catullusszá, Dosztojevszkijjé például — egy ma élő költő. Borges szavainak jegyében: „Én én vagyok, de a másik, a holt is, / kivel osztozom véremben s nevemben". Vagy ahogy Duchamp példáját hozza fel, az alig-alakított más-mesterműve esetét. A feltárás vágyának énentúli nyughatatlanja az, ami az újraalkotás mozdulatait motiválja, vezeti, hajtja. A művész a másik művész láttán egyszerre érez „csodálatot és kihívást" — lehetne-e esszéművön belül találóbban meghatározni az esszéművészetet? S hogy Rákos és Duchamp, Berda és Borges stb. ily evidenciával villódzik eggyé: lehetne-e a szellemiség közegének igazi gyakorlati mivoltára, ma-is-élhetőjére, vágyandójára szebb példát találni, mint a Somlyó György itt?

S ne is folytassuk akkor, így; hiszen a kötetben oly szerteindázó kérdések tisztázásaira történik „kísérlet", amilyen az avantgárd, az Újhold-jelenség stb. Maradjon e pár sorunk jelzés csupán, próbálkozás egy jelleg megragadására. Vagy hogy Somlyó kettős-hasonlatáig jussunk: a fordítás lehetőit s lehetetleneit elemezvén, Sárközit, Thomas Mannt, Vas Istvánt és Proustot villogtatva egybe, megint bonthatatlan remekszövésű esszé-szálakkal, kitér arra, hogy a szöveg szó szerinti valójában mint üt át valami költészet, túli való, és így tovább, melynek „visszaadása" végeredményben az igazibb feladat, jószerivel ezen múlik „az ének hatása" vagy varázsa; holott ez amolyan légi semmi ott, tesszük hozzá, mégis, azt kell állandó alakkal, lakhellyel s névvel felruházni. Amit az esszéista ilyesmit hozzáadhat tárgyához, amit tolmácsol, mindig a kor függője. De amit saját lényében ez a megfoghatatlan és túli, leheletnyi és lényegadó, az ugyanolyasként üt át munkáján bármi korban. Ha Somlyó György lényének emez eleméből valamit most megmutathattunk, saját szándékunkról is vallottunk vele, a magunk kimondhatatlanát is kerestük. Mit mutathat ez mást, ha nem az irodalom valódi végtelenjét, valami reményt is vele? Somlyó szándéka is a reménye.